Джеймс Болдуїн

Лише ранок та вечір і скоро

— І нема чого боятися,— каже мені Гаррієта. Вона п халаті, на обличчі товстий шар крему. Гаррієта і моя старша сестра Луїза хочуть увечері повеселитися,— самі, без чоловіків. А побалакати їм є про що — наприклад, про мене; тож я їм не потрібний і можу провести вечір по-парубоцькому. Режисер того фільму, завдяки якому ми одержали казкове й клопітно багатство, зайде до мене пізніше, і ми з ним підемо обідати.

Я не зводжу очей з Гаррієти. Я певен, що насправді вона не така спокійна, як здається. Просто тримає себе в руках заради мене й Поля. Гаррієті, родом із пристойної й ліберальної Швеції, ще з дитинства набридли всі оті передові ідеї, і вона стає дедалі консервативнішою. Ми ніколи слова поганого не казали одне одному в присутності Поля, навіть як він був що немовлям. Гаррі— єта вважає, що в людини з самого дитинства має бути міцна життєва основа, щоб на ній будувати своє майбутнє,— може, й не один раз, якщо жорстоке життя знищить усе, що було збудоване раніше.

Через те Гаррієта, коли я насуплений, відразу стає бадьорою і стриманою. Гадаю, вона навчилася цьому років з вісім тому, після єдиної моєї поїздки до Америки. Тепер, мабуть, їй буде ще важче контролювати себе. Коли сьогодні вранці я гримнув на Поля, вона підвела на нас очі й раніш, ніж Поль розплакався, а я визнав свою провину, сказала: "Боже, твій тато сьогодні чомусь примхливий!" Поль відразу ж забув, що його несправедливо ображено, й зади— вився на усміхнену матір.

— Бо він боїться, що його пісні по сподобаються в Нью-Йорку. Твій тато актор, mon chou1, а всі актори дуже дивні люди.

Мільйони людей чекають па нього в Нью-Йорку, благають його приїхати, обіцяють купу грошей, а він боїться їм не сподобатися.

Правда ж, він не має рації?

Гаррієті вдалося зацікавити Поля місцями, до він ще ніколи не був. І я відразу засяяв у променях слави. Гадаю, Полеві нелегко зрозуміти, що обличчя, котре він бпчнть на грампластин— ках чи в газетах і кіно, це обличчя його батька, який часто на пього сердито покрикує. Хлопчикові всього сім років — восьмий

1— Котику {франц.}.

тільки пішов, вісім йому буде взимку,— і він, звичайно, не може втямити, що я цього теж не розумію.

— Звичайно, ти не маєш рації, ти добрий,— гаряче вигукнув Поль, і я мимоволі усміхнувся. По-англійському він говорить з акцентом, не так вільно, як по-французькому, бо цією мовою хлопчик цілий день торохтить у школі. Французька — то перша мова, яку він почув у житті. — Адже ти найбільший співак у Франції.— Таким тоном він, мабуть, повчає і своїх одноклас— ників.— Найбільший американський співак.

Це уточнення було таке наївне, що престиж мій від нього ані— трохи не зменшився, а, навпаки, ще й підріс на кілька дюймів:

для Поля Америка — країна, повна чудрс. Звідти походить його батько, туди він тепер їде; це країна, яку мало хто бачив. І одна з цих небагатьох людей — його тітка; Поль саме дивився на неї.— Так і мадам Дюмон каже, вона каже, що він ще й великий кіно— актор.—Луїза, усміхнувшись, притакнула.— Вона ходила на його фільм "Les Fauves Nous Attendant"1 аж п'ять разів!

Звичайно, це так. Мадам Дюмон наша консьєржка, й Поль знає її змалечку. І він перестане їй вірити аж тоді, коли вже не віри— тиме ні в що.

Він знову подивився на мене:

— Ти даремно боїшся.

— І даремно на тебе гримав. Сьогодні більше не гриматиму.

— От і добре,— серйозно промовив він.

Луїза налила нам ще кави.

— Він усіх у Нью-Йорку здивує до смерті. Ось побачиш,— мовила вона.

—Mais bien sur2,— не зовсім упевнено сказав Поль. Хоч він і не знав, що означає оте "здивує до смерті", але з тітчиного тону здогадався, що вона згодна з ним. Він не завжди розуміє свою тітку, яку вперше побачив тільки два місяці тому, коли вона при— їхала до нас відпочити. Особливо дивна в неї вимова, він такої ще ніколи не чув. Хлопчик ніяк не зрозуміє, як це можна бути моєю сестрою і його тіткою — і не розмовляти по-французькому.

Гаррієта, Луїза і я перезирнулись і весело розсміялися.

— "Здивує до смерті",— пояснила Гаррієта,— означає d'avoir un succees fou3. Але незабаром ти почуєш чимало американських висловів.

Вона глянула на мене і засміялась. Засміявся і я.

— Саме цього він і боїться,— підморгнула їй Луїза.— Бо в нас є такі вислови, що ого! Хто сказав, що в Америці немає культури?

Наша культура густа, як сметана.

— Знаю, знаю,— погодилася Гаррієта.

1 — "На нас чатують дикі звірі" (франц.).

2 — Добре (франц.).

3 — Матиме шалений успіх (франц.).

— Я скоро піду співати,— сказав я Полені.

Його обличчя заясніло.

— Воп1.

Це означало, що скоро він прийде до мене в кабінет, ляже на підлозі зі своїми паперами й олівцями, а я гратиму на роялі й спі— ватійду. Він зрозумів, що ці запросини все одно що оливкова гіл— ка. Зрештою, ми добре ладнаємо, мій син і я.

Поль іще раз подивився на Луїзу. Вона тримала кавову чашку в одній руці, сигарету в другій; щось у ній здавалося йому див— ним. Було ще рано, і вона не встигла підмалювати собі лице. її недовге, густе, трохи сиве волосся було закудлане трохи дужче, ніж звичайно,— майже так як і в мене — й вона збиралася вже йти в перукарню підстригти його. Луїза світліша й вродливіша за мене, вона, як казати правду, єдина красуня в нашій родині.

Поль знає, що вона моя старша сестра і допомагала мене вихову— вати, хоч, певна річ, йому й не відомо, чого це їй коштувало. Він знає, що вона працює вчителькою на Півдні Америки.— це чомусь зовсім не те саме, що Південна Америка. Я бачив, як він нама— гається збагнути всі ті екзотичні поняття, її дивні манери, дивну вимову. В порівнянні з людьми, яких він знав давно, Луїза, крім її лагідності й доброти, неодмінно повинна була дивувати його своєю невпевненістю, настороженістю і часом навіть ворожістю.

Цікаво, як йому сподобається дядько Норман? Він старший і темніший за мене, й досі живе в Алабамі — в місті, де ми всі народились. Норман зустрічатиме нас на пристані.

Гаррієта знову каже:

— Не бійся. Все це не таке страшне, як тобі уявляється. Та коли вже хочеш,— додав, сміючись,— то страшнішого за те, що ти думаєш, на щастя, бути не може.

Очі її шукають моїх у дзеркалі — голубі очі. бліда шкіра, чорне волосся. Я завжди гадав, що в Швеції живуть самі блон— динки, і дивувався, яка не схожа на шведок Гаррієта. Та коли ми побували в Швеції, я переконався в іншому. "Європа — це вели— чезний вінегрет рас, і я ніколи не зрозумію твоєї країни",— каза— ла Гаррієта. Тоді ми навіть не уявляли собі, що колись поїдемо в Америку.

Цікаво, що вона думає насправді? Хоча вона таки має рацію — через два дні ми будемо на пароплаві, і нема чого розводитися про мої погані передчуття. Я сідаю на ліжко й дивлюся, як вона підмальовує собі обличчя. Мабуть, мені дуже не вистачатиме цієї старомодної спальні. Не один рік ми збиралися викинутії отой мотлох, що його наймали разом з квартирою, і замінити його легшими, сучасними меблями. Але так нічого й не зробили.

1 — Гаразд (франц.).

— Може, все це мине, — кажу я. — Просто п мене цілий день поганий настрій. І не можу співати. — Ми обоє сміємося. Вона простягає руку, бере паперову серветку й починає втирати крем.— Хотілося б тільки з'нати, чи сподобається там Полові, чи знайдо він там друзів.

— Полеві подобатиметься скрізь, де будеш ти. де будемо ми.

Про нього не турбуйся.

Поль досі не чув ніяких прізвиськ. Хоч якось і спитав, що таке "метис", а Гаррієта пояснила йому, що це означає змітану кров, і додала, що майже всі люди на світі мають тепер змішану кров. А мадам Дюмон підтвердила це пікантними деталями з свого родовідного дерева, корені якого тяглися аж у Корсіку; мораль тієї її розповіді була та, що жінки слабкі, чоловіки невиправні, а 1е Ьоп Dieu1 дуже хитрий. Пояснення мадам Дюмон мені дуже подобається, але Полеві, гадаю, воно навряд чи придасться в житті.

Гаррієта встає із-за туалетного столика, підходить до мене й сідав мені нр коліна. Я лягаю а нею в ліжко, й вона сміється мені просто в обличчя, — Не хвилюйся,— каже вона мені,— будь ласка, намагайся не хвилюватись. Що б не сталося, ми впораємося з ним, ось побачиш.

Ми вдвох, маємо сина, знаємо, чого хочемо. Отже, мп щасливіші за більшість людей.

Я цілую її в підборіддя.

— Принаймні я щасливіший за більшість чоловіків.

— Я теж дуже щаслива жінка.

Якийсь час ми мовчимо на самоті в кімнаті, до так довго жили разом. Гаррієта тихо дихає на моїх грудях, а я думаю, що якби не виїхав з Америки, то ніколи б не зустрів її і не влаштував свого життя, ніколи б не став сам собою. Будь-чиє, особисте життя почи— нається там, де кінчаються раси, церкви і армії; бо раси, церкви і армії — це величезна небезпека: багатьох вони позбавили життя.

Якби Гаррієта народилася в Америці, їй треба було б дужо-дуже багато часу, щоб побачити в мені такого самого чоловіка, як всі; а якби я зустрів її в Америці, то ніколи б не посміи залицятись до неї. Суспільні забобони, шаленство й насилля осліпили б нас, і ми ніколи не полюбили б одне одного. І Поль ніколи не наро— дився б.

Може, якби я залишився був в Америці, я знайшов би іншу жінку, мав би іншого сина. Але ті інші жінка й син — сама лиш уява. Можливо, я став би не актором і співаком, а кимсь іншим, наприклад, адвокатом, як мій брат, або вчителем, як моя сестра.

Але тепер я той, ким став, і ця жінка — моя дружина, і я люблю її. А всі сини, яких я міг би мати, нічого не варті, бо я маю сипа, я назвав його Полом — так, як було звати мого батька, і я люблю Поля.

1 — Добрий бог (франц.).

Я думаю про все, що нищилось на моїх очах в Америці, про все, чого я там позбувся, про небезпеки, які чигають там на мене і на моїх рідних.

Я всміхаюсь до Гаррієти.

— їй мене любиш?

— Звичайно, ні. Протерпіла тебе стільки років, щоб поїхати до Америки.

— Яка терпляча дівчина!

— Шведи всі дуже терплячі.

Вона знов цілує мене і встає. Заходить Луїза, теж у халаті.

— Чи вам іще не набридло сидіти й охкати про те саме? — Вона подивилась на мене.— Слово честі, ти найсумніша знамени— тість із тих, яких мені випадало бачити. А я ще завжди дивува— лась, навіщо такі, як ти, наймають рекламних агентів. Тепер знаю.— Вона підходить до Гаррієтиного туалетного столика.— Люба, можна мені взяти трохи оцього шикарного лаку для нігтів?

Гаррієта іде до свого столика.

— Про який шикарний лак ти кажеш?

Гаррієта й Луїза, на мій подив, чудово ладнають між собою.

Кожна знаходить у другій багато дивовижного. Гаррієта навчає Луїзу французької і шведської мови, а Луїза навчила Гаррієту деяких не зовсім пристойних висловів негритянського Півдня.

Коли вони не поправляють вимову одна одної, то пускаються в довгі дебати про те, як у мові відбивається історія і звичаї наро— ду. Вони з'ясували, що в кожній європейській мові є свій відпо— відник до фрази "працює, як негр". ("Ще б пак,— заявила Луї— за, — вони давно звикли, щоб чорні на них працювали").

— Мова — це досвід і сила,— каже Луїза, жалкуючи, що не знає жодного африканського діалекту.— Ось у чому я хочу пере— конати клятих упертюхів у нас на Півдні. Якби негри вкладали свій досвід у мову, то вона стала б великою мовою. Але де тамі Вони всі намагаються говорити так, як білі.— Вона нахиляється вперед і хапає Гаррієту за

коліно.— Я кажу їм, люба, що білі нічого не говорять, ну зовсім нічогісінько, і дехто з них про це знає: їм бракує того, що є в нас. Його нема ніде в світі.— І вона обурено відкидається назад.— Гадаєте, вони мене слухають? Зви— чайно, ні! Й далі говорять так, як білі.— Вона знов нахиляється вперед, тремтячи з гніву.— Уявляєте, декотрі з них соромляться Маголії Джексон! Соромляться однієї з найбільших у світі співа— чок! Кажуть, ніби вона вульгарна.— І. вона оглядається по кімнаті, наче у неї в руках пляшка і вона шукає, кого б нею зацідити по черепу.

Певно, Луїза так розходилась тому, що раніше їй ніколи не випадало розмовляти про це з білими. Раніше вона заспокоювала, переконувала своїх білих знайомих, бо хіба можна було троюдити .їм сумління правдивою розповіддю, яка порушила б їхню уяву про самих себе? Просто диво дивне, до чого тільки не вдаються окремі люди чи навітиь народи, щоб не дивитися правді в вічі.

Але Гаррієта на них зовсім не схожа: їй дуже важливо знати все, що має розповісти Луїза,— тоді, на її думку, вона краще зможе боронити від життєвих знегод чоловіка й сина. Ось чому вони йдуть сьогодні ввечері вдвох. Сьогодні в них немов остання воєнна нарада. Я скиглій, але вони, хвалити бога, дуже практичні.

Тепер Луїза обертається до мене, а Гаррієта риється в туалет— ному столику.

— Коли Відаль зайде по тебе?

— О пів на восьму, може, о восьмій... Він сказав, що замовив для нас столика в якомусь шикарному ресторані, але не каже де.

Луїза кокетливо стенає плечима, підводить брови, трохи похи— тує стегнами. Я сміюся.

— Отож. А потім ми, певно, підемо й добряче хильнем.

— Дай боже! Цими днями ти похмурий, наче когось ховаєш.

А після випивки ти нам завтра не так набридатимеш!

— А які будете ви після випивки? Я знаю, як п'ють дівчата, — Ну, ми ж самі платитимем, отож цієї проблеми в нас не буде,— каже Гаррієта.— Але ти, відома на увесь світ кінозірка, повинен добряче відзначити свій від'їзд.

— А ви не можете змінити свої плани й піти з нами?

— Звичайно, ні,— каже Луїза. Вона дивиться на мене й кумед— но хихотить.— Відома на весь світ кінозірка! А я ж тебе спови— вала! Чорт забирай! — Вона трохи смутнішає.— Як пишалася б тобою мама! — Ми дивимось одне на одного, сповнені таємниць, яких не знає навіть Гаррієта.— А тепер геть звідси, ми будемо одягатися.

— Я відведу Поля вниз, до мадам Дюмон.

Поль повечеряв разом з її дітьми й заночує там.

— Це вже востаннє,— каже мадам Дюмон і погладжує Полеві чорні кучері.— Ти vas nous manquer, tu sais? ' — Вона поглядає на мене й усміхається.— А йому байдуже. Тільки й думає про великий пароплав і всі дива Нью-Йорка. Дітей від'їзд ніколи не засмучує.

— Мені дуже жаль від'їздити,— ввічливо каже Поль,— але тато мусить їхати в Нью-Йорк працювати, й він бере мене з собою.

Мадам Дюмон переглядається зі мною поверх його голови.

— Il est malin, ton gasse! 2 — Вона знову звертається до Поля: — А як ти гадаєш, маленький дипломате, сподобається тобі Нью-Йорк?

— Ми їдемо не лише в Нью-Йорк,— заперечує Поль.— Ми поїдемо і в Каліфорнію.

— Ну, а Каліфорнія тобі сподобається?

Поль дивиться на мене:

— Не знаю. Якщо нам там не сподобається, ми повернемось.

1 — Знаєш, нам тебе дуже бракуватиме (франц.}.

2 — Та він хитрий, твій малюк! (Франц.).

— Дуже просто. Вертайтесь і все,— каже мадам Дюмон. Вона дивиться на мене.— Найкращий підхід до життя. Вертайтесь.

А ви знаєте, ми маємо вас тут, у Франції, за своїх.

— Гадаю, що так,— кажу я.— Бо й я почуваю себе тут наче вдома.— Я нахиляюсь і цілую Поля в щоку, а він мене. Ми завжди так робимо, але чи зможемо ми це робити в Америці?

Американські батьки ніколи не цілують американських синів.

Я випростуюсь і кладу руку на Полеве плече.— Поводься добре.

Я зайду по тебе, як ітиму снідати. А якщо прокинешся раніше — заходь по мене, ми кудись почимчикуємо, а мати із тіткою Луїзою тим часом закінчать пакування. Бо ми їм тут тільки заважа— тимемо.

— D'accord'. А куди ми почимчикуємо? — Останнє слово він вимовляє, хоч і затинаючись, саме так, як я.

— Може, в зоопарк. Там видно буде. А снідати, якщо хочеш, підемо на Ейфелеву вежу.

— Звичайно, хочу,— відповідає він.— Ще й дуже.— Коли він задоволений, то весь аж сяє, немов енергія його невеликого опець— куватого тіла заряджає якусь внутрішню батарею, що від неї так яскраво блищать його великі, темно-карі, як і в мене, очі, а також шкіра, колір якої нагадує мені мед і сонячні зайчики.

— Ну, гаразд.— Я тисну руку мадам Дюмон.— Bonsoir, madame!2 — А потім, дивлячись на Поля, викликаю ліфт.— Сі— ао, Pauli3.

— Bonsoir, papa 4.

І мадам Дюмон забирає його з собою.

У себе нагорі Гаррієта й Луїза, нарешті напудрившись і напо— мадившись, одягли прикраси й готові були йти гуляти.

— Вип'ємо по чарці мартіні в "Рітці" й повечеряємо в якомусь дуже дорогому ресторані,— каже Гаррієта,— а потім, може, зайде— мо ще й у "Фолі Бержер".

— Яка міщанська програма на вечір! — промовляє Луїза.— Як я хочу, щоб Гаррієта якомога швидше навчилася робити все, як американка,— тоді в неї буде менше клопоту.

— Дуже сумніваюсь,— відказує Гаррієта,— щоб я могла витри— мати у "Фолі Бержер" цілих три години.

— Тоді ми завітаємо в бар Гаррі "Нью-Йорк" і посмокчемо там через соломинку м'ятних коктейлів, — пропонує Луїза.

— Я бачу, що Луїза збирається погуляти, як ніколи раніше.

їй, мабуть, теж буде жаль їхати з Парижа, хоч вона й пробула в ньому не дуже довго.

— А хіба в Нью-Йорку п'ють м'ятні коктейлі? — питає Гарріє— та, наче складає список того, що люди роблять і чого не роблять у Нью-Йорку.

1 —' Згода (франц.).

2 — На добраніч, мадам! (Франції.) 3 — До побачення. Полю (італ.).

4 — На добрапіч, тату (франц.).

355 — Дехто п'є,— підморгує мені Луїза.— Ти помітив, що твоя шведська курочка вже сокотить на алабамський манір.

Ми всі сміємось. Підходить ліфт.

— Ми зайдемо до Поля, побажаємо йому на добраніч,— каже Гарріета. Вона цілує мене.— Вітай Відаля.

— Гаразд. Бажаю вам добре провести час. Гляди, щоб який— небудь француз не вкрав Луїзи.

— Хіба я того приїхала в Париж, щоб мене тут стерегли?

Та хто б уже стеріг, тільки не твоя дорога жіночка. Може, я хотіла б наперекір усім вернутися додому з французьким гра— фом.— Вона натискує кнопку, і ліфт спускається вниз.

Я повертаюсь у нашу квартиру. В ній так і тхне від'їздом.

У передпокої — ящики й пакунки, що їх завтра відправлять, на полицях — жодної книжки, кухня має такий вигляд, наче ми в ній ніколи не варили обіду, ніколи не сиділи в ній рано-вранці чи пізно ввечері за чашкою кави. Мені пора вмиватися й голи— тись, але я наливаю собі чарочку й закурюю цигарку, потім вихо— джу на балкон. Сутеніє, ясний паризький день згасає, зелень дерев темнішає.

Я прожив у цьому місті дванадцять років. Наша квартира міс— тилася на верхньому поверсі наріжного будинку. За деревами й будинками видно Марсове поло й Ейфелеву вежу. А далі проті— кає річка, яку я так часто переходив і сумним і веселим. Я пере— ходив кожнісінький міст у Парижі, блукав по всіх quai '. Я знаю річку так, як інколи знають свого друга, — деколи вона темна, наче проковтнула всі паризькі вогні й нечутно розмовляє з утоп— лими, що лежать на її дні; деколи жовта, сердита, гуркоче й погрожує буксирам та баржам і нагадує людям, що може дуже розливатися й убивати; а деколи вона спокійна, гладенька, брудно— зелена й ласкаво дозволяє плавати по собі човнам та les bateaux mouches2 і навіть час від часу викидає на берег поганенькі риб— ки. Люди, які з вудками в руках стоять ціле літо вздовж qua is, вдячно приймають ті слизькі рибки й кидають їх в іржаві відра.

Мене завжди цікавило, хто ту рибу їсть.

А я блукаю вулицями туди й назад, вниз і вгору, дуже радію— чи з того, що зі мною нікого нема.

Тепер серпень, місяць, коли парижани залишають місто, і треба пройти не одну милю, щоб знайти перукарню або пральню десь у глухому затіненому провулку. Зрідка можна зустріти хіба що парашутиста, що простує на збірний пункт, звідки його зразу ж відправлять в Алжір. Один мій знайомий, веселий хлопець, завсід— ник нічних ресторанів, у яких я колись працював, недавно повер— нувся з Алжіра з поворотним тифом і без одного ока. Уряд при— 1 — Набережних (франц.).

2 — Річковим трамваям (франц.).

значив йому пенсію, дивну, майже міфічну суму — п'ятдесят три тисячі франків щоквартально. Прожитії на ці гроші, ніде не пра— цюючи, не можна, а хто візьме на роботу напівсліпого інваліда?

Життя того хлопця назавжди скалічено, хоч йому немає ще й тридцяти років. І таких у Франції не одна тисяча.

Алжірців теж майже нема на паризьких вулицях. Зникли кудись всі оті продавці килимів, горіхів, листівок, міняйли. Хлоп— ці, що з ними я був колись знайомий, розбіглися (чи поховали— ся?) — сам бог знає куди.

Майже ніхто з них не мав грошей. Вони по троє-четверо, бувало, жили у маленьких мансардах з одним віконцем і з одним ліжком, а то навіть ночували в смердючих, підготованих на зне— сення, будинках чи на холодних горищах паризьких хмарочосів.

Арабські кав'ярні зачинені, оті темні, задушливі кав'ярні, де я пив з арабами чай, курив гашиш, слухав їхню чарівну, але таку для мене загадкову гру на струнних інструментах. Колись я ввa— жав північноафриканців своїми братами, тому й відвідував їхні кав'ярні. Вони ставились до мене дуже прихильно, один чи два залишалися моїми друзями навіть тоді, коли я вже не міг частува— ти їх цигарками "Лакі

страйк" і коли вся моя колекція американ— ських спортивних сорочок перейшла в їхні руки. Вони, певно, гадали, що мають повне право на мої речі, бо думали, що я дістав їх хитрощами, а може, ще й гірше — зрадою, відмовою боротися за свій пригнічений народ, або навіть і сам допомагав його при— гнічувати.

Це так і було. Ота лють, яку я відчував у їхній музиці, розчу— лювала мене, але водночас і віддаляла нас одне від одного. Вони були б раді потопити всіх французів у морі, знищити геть Париж.

А я не міг ненавидіти французів, які не зробили мені нічого лихо— го. І я люблю Париж, завжди любитиму його, бо це місто вряту— вало мені життя. Саме тут я відчув себе людиною.

Якось ідучи одного чудового квітневого ранку мостом, я від— чув, що закохався. У своїй руці я тримав тоді руку Гаррієти. Це був Королівський міст, просто перед нами величезний годинник показував за десять хвилин десяту; трохи далі було видно золоту статую Жанни д'Арк з піднесеним угору мечем. І Гаррієта, і я йшли мовчки — чогось посварились. Тепер, коли минуло стільки часу, я розумію: тоді стосунки між нами досягли такої стадії, що повинні були або урватися, або перейти в щось інше, значніше.

Я скоса подивився на Гаррієту. її голубі очі замружилися від сонця повні рожеві губи трохи надулися, як в ображеної дитини.

В той час вона майже не фарбувалася. Я був без піджака.

Я дивився на неї, і мені" хотілося розсміятись і погладити її коротке чорне волосся. Я хотів її обійняти й заспокоїти: "Люба, не треба гніватись"; і в ту хвилину серце моє защеміло, дихати стало важко. Навколо нас було безліч людей, але мені здавалася, що ми з Гаррієтою самі. Тільки вона була зі мною. Ніколи ще за все своє життя я не був ні з ким наодинці. З нами, між нами

завжди були люди, через них ми ніколи дуже не сварились, але не могли й покохати одне одного. Все своє життя я не міг позбу— тися ворожого, загрозливого світу. Хоч би що я робив, казав чи відчував, а завжди думав про світ — той світ, якому я не довіряв з самого дитинства, світ, до якого, я був певний, не можна повер— татися спиною: світ білих людей. І раптом уперше в житті я звіль— нився від нього, він для мене перестав існувати: я просто посва— рився зі своєю дівчиною. То була наша сварка, до якої нікому, крім нас, не було ні найменшого діла. Вперше в житті я викинув з голови казенний патріотизм людей у формі чи без неї, що могли мене віддубасити за це, а до моєї дівчини поставитись як до най— гіршої з касти недоторканних. Вперше в житті я відчув, що ніяка сила не відбере в мене права володіти цією жінкою, піклуватися про неї; вперше, перший раз я відчув, що моя присутність не при— низила цієї жінки ні в її очах, ні в очах усього світу.

Над нами сяяло сонце, навколо нас ходили люди, а я тримав у своїй руці маленьку, суху й довірливу руку Гаррієти — цього я не забуду" ніколи. Я повернувся до неї і стишив ходу. Вона подивилась на мене своїми великими голубими очима і немов чекала на щось. Я сказав: "Harriet. Harriet. Tu sais. ilya quelque chose de tres grave, qui m'est arrive. Jet'aime. Jet'aime. Tu me comprends1, чи сказати це по-англійському?" Це було вісім років тому, якраз перед моєю першою і єдиною поїздкою додому. Коли померла моя мати. Тоді я пробув у Амери— ці три місяці. Коли я повернувся, Гаррієта сказала, що я дуже змінився, з горя став мовчазний, сильно схуд. Але причиною цього була не материна смерть. Я знав, що моя мати при смерті. Я не знав, якою побачу Америку майже через чотири роки.

Пригадую, я стояв біля поручнів і дивився, як збільшується відстань між мною і Гавром. На березі вже не махали руками, не майоріли хустинки, люди відвернулись і пішли до своїх велоси— педів ча автомашин, щоб їхати додому. Незабаром і Гавр зник з очей. Я подумав про Гаррієту, тепер таку далеку від мене (вона лишилася в Парижі), і зціпив губи, щоб не заридати.

Минав день за днем, ми все далі відпливали від Європи, і поступово очі в усіх почали, так би мовити, зосереджуватись на іншому фокусі, на Америці, яку ось-ось мали побачити. Я був сповнений приємних передчуттів, намагався думати про такі речі, як душ, дуже рідкісний в Парижі, або про густе, холодне амери— канське молоко чи смачний шоколадний торт. Я думав про своїх друзів, про те, що вони роблять і чи зрадіють, побачивши мене.

Американці на пароплаві ставились до мене непогано, але я, так давно не бувши в їхній компанії, дивувався з того, як вони виявляли свою дружелюбність. Ця дружелюбність зовсім не нама— галася перейти в дружбу. На відміну від європейців американці 1 — Гаррієто, Гаррієто, ти внаєш, зі мною сталося щось дуже важливе.

Я тебе кохаю. Кохаю тебе, ти мене розумієш? (Франц.).

забувають про всі титули й відразу називають одне одного на ім'я, так що йти далі їм уже нікуди. Коли вже хтось став для вас Пітом, Джейн чи Біллом і ви взнали про нього все, що можна взнати при першому знайомстві, то будь-яка спроба поглибити стосунки, довідатись, що приховується за ім'ям, розглядається як безтактність, втручання в приватне життя, що його, хоч як дивно, американці не мають. Вони соромляться свого приватного життя і, певно, ототожнюють його з тим, що роблять у ванній чи в спаль— ні, й про що можна розповісти хіба психіатрові або прочитати на сторінках бестселерів. Вся їхня поведінка мала якийсь містичний відтінок, наче всі вони були в одній команді і виконували накази всесильного, веселого й винахідливого тренера. Я дивився на них мов зачарований. І хоч було дуже дивно, але я відчував якесь незвичайне задоволення. Раніше мені і в голові не вкладалось, що американці, які не поважали мене, так само не поважали й один одного.

Передостаннього вечора влаштували свято в залі для танців і попросили мене заспівати. Я вже давно не співав перед амери— канцями. Моїми слухачами були переважно бідні французькі студенти,

яким я співав у тих жалюгідних, сумних бістро Лівого берега, де колись працював сам. Я мав у них великий успіх і на той час став таким відомим у Латинському кварталі і в Сен-Жер— мен-де-Пре, що на мене звернули увагу деякі критики, й моя фото— графія з'явилась у "Франс-суар", після чого я одержав постійну роботу з трохи більшим заробітком. І все ж ні здібні музиканти, ні віддані мені слухачі не знали і знати не могли, звідки походять мої пісні. Вони не зовсім розуміли мої пісні, в яких багато важила гра слів, що її неможливо перекласти...

А на пароплаві, як тільки я вийшов, американці почали відра— зу всміхатися, кожне всією душею прагнуло задоволення. З їхніх виразів обличчя я зрозумів, що вони нетерпляче ждуть справж— нього задоволення від моїх пісень, глибокого заспокоєння. Адже це для них таке звичайне явище — послухати, як співає негр, до того ж це так приємно! Вкритий темрявою, своєю власною тем— рявою, я міг співати їм про радощі, переживання, людське горе, про все те, з чим вони ховалися одне від одного, наче з якоюсь контрабандою. І вони, вкриті темрявою забобону, що коли я чор— ний, то на них не схожий, тепер дозволять собі крадькома погля— нути на скарби, що їх соромляться визнати своїми.

Я проспівав "Прийду, Віргініє", "Візьми цей молот" і "Милий боже". Вони не відпускали мене, я вийшов іще раз і проспівав два найдавніші блюзи, які знав. Потім хтось попросив мене заспі— вати "Своні-рівер", і я заспівав, сам дивуючись, як могла ця пісня, яку я давно не співав, так схвилювати мене. На закінчення треба було б проспівати "Дивний фрукт", але це коронний номер заму— ченої Біллі Холідей. І я скінчив свій виступ піснею "Вранці всі прокидаються". Мені довго аплодували, запросили за кілька столи— кій випити, я танцював з кількома дівчатами.

Минули ще один день і одна ніч, і пароплав прибув у Нью— Йорк. Я прокинувся, скочив на ноги й подумав: "Нарешті!" Я засвітив усі лампи в каюті й витріщився на себе в дзеркало, неначе хотів якнайкраще запам'ятати своє обличчя. Прийняв душ, старанно поголився, одяг

найкращий костюм. Я йшов у їдальню довгими коридорами, спотикаючись об купи різного багажу перед трапами і сходами. Хоч у їдальні людей було мало, але від гуркоту й метушні в ній я засумував ще дужче. Всі збуджено перемовлялись, намагалися якомога швидше проковтну— ти їжу і вискочити на палубу. Чи то мені здалося, чи вони й справді уникали дивитися мені в очі? Дехто помахав мені рукою, усміхнувся, але не затримав мене; вони соромились вия— вити при мені радісне хвилювання, бо сумнівалися, чи зможу я поділити його з ними. Я підійшов до свого столика й сів.

Я довго жував сухий, мов папір, бутерброд і випив чашку кави.

Потім дав на чай офіціантові, який уклонився, всміхнувся, назвав мене "сер" і сказав, що має надію знов побачити мене на паро— плаві. "Я теж сподіваюсь",— відповів я.

Чи мені здалося, чи й справді в очах офіціанта промайнуло співчуття? Я вийшов на палубу.

Від води віяло прохолодою, але сонце добре пригрівало, і я пригадав, яке неприємне літо в Нью-Йорку. З палуби всі стільці було прибрано, а на тому місці, де вони вчора стояли, метушили— ся люди, перебігали від одного борту до другого, підіймалися й опускалися сходами, скупчувались біля поручнів і весь час кла— цали апаратами, фотографуючи пристань, один одного, море, чайок. Я повільно пройшовся палубою, потім мене потягло до поручнів. Ось воно, величезне, незграбне місто, виблискує на сонці всіма своїми вежами. Воно наближалось до нас повільно, не поспі— шаючи, наче якийсь величезний, хитрий і кровожерливий звір, від якого нікому не втекти. Я бачив, як воно наближалось, і чув навколо себе збуджені, радісні вигуки людей. Вигуки, без жодного сумніву, щирі. Я дивився на сяючі обличчя й думав: "Чи я не збожеволів?" Раптом мені закортіло й собі відчути те, що відчу— вають вони — щоб довідатись, що то за почуття. Чим ближче пароплав підходив до пристані, тим спокійнішими робилися всі, крім мене. Тільки мене дедалі дужче охоплював страх. Я повернув голову

туди, де була Європа, але побачив тільки небо та безліч чайок. Я відійшов від поручнів. Високий, світловолосий чоловік тримав на плечах дочку й показував їй статую Свободи. Я ніколи не дізнаюсь, що означає та статуя для інших, а для мене вона завжди здавалась огидним жартом. Над моєю головою маяв на щог— лі американський прапор. Я бачив, як французи, побачивши фран— цузький прапор, шаленіли до сказу, бачив і те, як цим так званим прапором моєї вітчизни прикривали негідні дії, а от побачити в прапорі те, що в ньому бачать інші, я, мабуть, не зможу до самої смерті.

— Нема краще, як удома,— сказав хтось поруч, і я подумав:

"Справді" — й вирішив піти в каюту й хильнути.

В каюті на мене чекала телеграма від Гаррієти. В ній стояло:

"Поводься пристойно. Повертайся якнайшвидше. Чекаю". Я обе— режно згорнув її й поклав у жилетну кишеню. Цікаво, чи я повер— нусь до неї? Скільки мине часу, поки я зароблю грошей на доро— гу? Піт густо скропив мені лоба, і я налив собі віскі з майже порожньої пляшки. Заходив по малесенькій каюті. Було тихо.

Вже всі вийшли з кают.

Я був трохи напідпитку, коли зустрівся в салоні першого класу з людьми в мундирах, їх було двоє, і до того ж на— строєні були не вороже. Подивились на мій паспорт, подивились на мене.

— То ви довгенько не були вдома,— сказав один з них.

— Так,— підтвердив я,— довгенько...

— Що ж ви там так довго робили? — З його посмішки можна було прочитати куди більше, ніж вона приховувала, та хіба при— ховаєш те, що в ній було?

— Я співак,— сказав я, і кімната раптом заходила ходором.

Я намагався будь-що втримати на обличчі, як мені здавалось, спо— кійну, щиру усмішку. Я давно не мав справи з такими людьми й забув, як треба з ними поводитися. Колись я вмів знижувати голос так, що він був і не різкий, і не улесливий, а в останню мить устигав нейтралізувати вибух гніву своєю негритянською усмішкою. Але тепер я забув усі фокуси, якими колись рятував своє життя. Я докладав зусиль, щоб зруйнувати підступні наміри таких людей, як оці, і коли уникав їхньої пастки, вони аж зуба— ми скреготали. Але тепер я був не той, що колись. Замість двох підступних ворогів, яких мені треба було перехитрити за всяку ціну, я бачив перед собою двох білих людей з незрозумілою для мене поведінкою. А винен у всьому той ранок на мосту.

— Правильно,— сказав один з тих.— Так написано і в пас— порті. Хоча я ніколи про вас не чув.— Вони подивились на мене.— І багато ви там співали?

— Чимало.

— Де, на концертах?

— Ні.— Цікаво, яким я їм здаюся, як звучить для них мій голос. З їхніх поглядів нічого не можна зрозуміти.— Я працював у нічних ресторанах.

— Ого, в нічних ресторанах? То ви їм так подобались?

— Так,— відповів я,— я їм справді подобався.

— Ну,— в мій паспорт ударили печаткою ч повернули його мені,— гадаю, ви й тут сподобаєтесь.

— Дякую!

Вони засміялися — з мене, чи мені тільки так здалося? Я взяв чемодан, перекинув плащ через плече й вийшов із салону першого

класу. Я став у гомінливу чергу, що повільно рухалася до сход— нів. Я дивився просто перед себе і спостерігав, як усміхнені люди ступали в тінь навісу над сходнями і відразу зникали з очей.

Я поклав паспорт назад у нагрудну кишеню ("Повертайся якнай— швидше; Чекаю...") і затис у руці пропускний талон. Раптом я опинився біля самого борту, а з другого кінця сходнів, на суші, стояв огрядний сивий чоловік у формі, з надітим набакир кашке— том, увесь червоний, спітнілий. Він пильно на мене поглянув.

Я відразу його пізнав — адже то він снився мені в кошмарних снах, і тому це огидне обличчя запам'ятало.сь мені краще, ніж будь-яке інше.

— Гей, хлопче, йди, йди,— крикнув він.— Іди собі!

Я ледве не засміявся. От я й удома. Я доторкнувся до нагруд— ної кишені. Пригадалась пісня, яку колись співав: "Коли ж я стану чоловіком?" Я зійшов трохи невпевнено сходами й подав тому чоловікові пропускний талон.

Пізніше інспектор митниці перевірив мій багаж і відпустив мене. Я взяв свої чемодани й пішов довгою заасфальтованою доро— гою до воріт у місто.

Раптом мене хтось гукнув.

Оглянувшись, я побачив що до мене біжить Луїза. Я поста— вив чемодани, міцно її обняв, і сльози покотилися по моїх щоках.

Не знаю, чи я заплакав від радості, чи від люті, чи від того й того разом.

— Як ти себе почуваєш? Як? Вигляд у тебе чудовий, тільки дуже ти схуд. Я така рада тебе бачити!

Я витер очі.

— Я теж дуже радий тебе бачити. Ви, мабуть, думали, що я ніколи не приїду?

Луїза засміялась.

— Якби й так, то я б тобі не докоряла. Люди тут такі самі черстві, як і раніше, та, мабуть, вони такими й залишаться. Як у тебе з французькою мовою? Боже, страшно подумати — адже я колись учила французьку, а тепер не пригадаю жодного слова.

А ти й книжки в руках не тримав, а тепер, мабуть, торохтиш, як француз?

Я посміхнувся. , —Pas mal. Je me defends pas mail.

Широкими сходами ми спускалися на вулицю.

— Боже,— не втримався я,— Нью-Йорк!

Звідси не видно було хмарочосів. Ми стояли в затінку еста— кади, але більше, ніж перехід від світла до затінку, мене вразив неймовірний гуркіт, що його створювали одночасно найрізнома— нітніші речі:

вантажні машини, легкові, всілякі важелі, гальма, двері, ткацькі, друкарські та інші машини, бульдозери та екска— 1 — Не погано. Можу себе захистити (франц.}.

ватори, що рили канави для газопроводу чи електропроводу, будівельні крани, ковші, котки, будинки, що їх підривали динамі— том, а також мільйони радіоприймачів, телевізорів, ресторанних програвачів. Людські голоси відрізнялись від загального гамору своєю напруженістю і ворожістю. Інший огрядний чоловік, теж у формі і теж червонопикий, підкликав для нас таксі й навіть ввічливо торкнувся пальцем кашкета, ледве видушивши крізь зуби стандартне: "Сюди, міс, швидше, сер!" Він грюкнув за нами двер— цями таксі. Луїза сказала водієві їхати в готель "Ньюйоркер".

— Нас там приймуть?

Вона подивилась на мене.

— Любий, у Нью-Йорку є закон: якщо ти маєш вільний час — тягайся по судах. Але в "Ньюйоркері", здається, взялися за розум.— Вона притисла мою руку до себе.— Розумієш? Незва— жаючи на цей рекламний галас, майже все залишилось так, як було. Ніхто не зважає на те, що сам каже.

А я подумав: "Може, в цьому й уся річ!" Другого ранку ми розрахувалися в готелі й полетіли в Алабаму.

Тільки-но я став під душ, як задзеленчав дзвінок. Я швидень— ко втерся й накинув на плечі халат. Звичайно, це був Відаль, ще й дуже елегантний — сиве волосся так і блищить, а цинічне, смагляве, схоже на циганське обличчя уважно поголене, освіжене лосьйоном. Звичайно він не надає ваги своїй зовнішності. Але сьогодні його невисоку постать облягає темно-синій костюм, а синя краватка зашпилена якоюсь дивною перлиною.

— Заходь, випий чого-небудь. Я повернусь через хви— лину-дві.

— О, то я не спізнився. Гадаю, ти вибачиш мені таку нетак— товність.

Але я вже у ванній. Відаль поставив пластинку: Магалія Джексон співає "Хочу радісно жити, так, як пісню співаю".

Коли я вийшов, він сидів у кріслі біля відчиненого вікна.

Сонце зайшло, але ще не дуже темно. Дерева чорніють на тлі темного неба. Навколо освітлених вікон і автомобільних фар — жовті кола. Вуличних ліхтарів ще не засвічено, наче Париж з поваги до минулого дня хоче витримати урочисту паузу.

Відаль п'є віскі з содовою. Я й собі наливаю. Він спостерігає за мною.

— Ну, друже, як справи? Ти вже майже в дорозі. Чи радо ти нас залишаєш?

— Ні.— Я сказав це занадто категорично.

Відаль здивовано й зачудовано дивиться на мене широко роз— плющеними очима.

— Я ніколи не збирався туди повертатись. А тим більш вихо— вувати там свого сина...

— Mais, mon cher',— спокійно говорить Відаль,— ти розум— ний чоловік і повинен був розуміти, що колись доведеться верну— тись.— Він на мить замовк.— А щодо Поля, то хіба ти ніколи не думав, що він може захотіти побачити країну, де народився його батько і батько його батька?

— Тоді йому треба їхати в Африку.

— Америка завжди буде йому дорожча, ніж Африка, ти це й сам знаєш.

— Ні, не знаю.— Я вихилив свою чарку й наливаю ще.— Чого йому так далеко їхати — щоб його там називали чорнопи— ким? Америка йому нічого не дала.

— Вона дала йому батька.

Я дивлюся на нього:

— Тобто його батькові вдалося врятуватися.

Відаль відкидає назад голову і сміється. Якщо Відаль вас любить, він неодмінно з вас сміятиметься. І його сміх вас дуже бентежитиме. А після сміху настає мовчання й уважний погляд, що бентежить вас іще дужче. І тепер, помовчавши, він запитує мене:

~ То ти й справді гадаєш, що врятувався від чогось? Облиш.

Адже ти кращий, ніж хочеш здаватися.— Він іде до столика з напоями.— Що, власне, ти грав у нашому фільмі, який тебе так прославив і зробив тебе, як я тепер бачу, таким збентеженим?

У чому трагедія того трубадура-метиса? Хіба не в тому, що він намагався використати всі шляхи для порятунку і все даремно? — Відаль стоїть мовчки з пляшкою в руці й дивиться на мене.

Пам'ятаєш, як я намучився, поки змусив тебе грати по-справж— ньому? Як ти мене ненавидів, часом, здавалося, ладен був убити мене! А пригадуєш, коли роль Чіко почала оживати? — Він нали— ває собі ще.—

Пригадай, будь ласка. Звичайно, я великий режисер, mais pardon!2 Такої гри я не міг добитися ні від кого, крім тебе.

А про що ти думав, що було в тебе на думці, в якому кошмарі ти жив, коли нарешті почав грати роль по-справжньому? Скажи щиро! — Він знову йде на своє місце.

Чіко, герой фільму,— син жінки з Мартініки й французького колоніста. Чіко ненавидить і батька, й матір. Він утікає з острова в столицю і бере з собою свою ненависть. Ця ненависть дедалі росте й поширюється на всіх чорних жінок, на всіх білих чолові— ків, хоч би де вони жили. Він опускається на дно Парижа й гине.

"Les fauves"3 — це ж символ життя, від якого він тікав, і життя, яке проковтнуло його. Я погодився на цю роль, гадаючи, що легко зіграю її, бо віддавна придивлявся в Парижі до північноафрикан— ців. Але це не задовольняло Відаля. Вибух стався на одній репе— тиції досить нескладної сцени. Чіко йде в танцювальний зал сум— 1 — Але, любий мія'(франц.).

2 — Але пробач! (Франц.}.

3 — "Дикі звірі" (франц.}.

нівної репутації на площі Пігаль і хоче там найнятися, а госпо— дар-француз пропонує йому дуже принизливу роботу. Той француз нагадує йому батька.

— Ти хочеш показати нам цього хлопця якимсь шляхетним дикуном. — крижаним голосом сказав тоді Відаль.— Са vient d'ou1 у тебе оця гидка манірність?

Всі стихли, бо Відаль рідко вдавався до такого тону. З мов— чання акторів, які грали зі мною ту сцену в танцювальному залі, я здогадався,

що всі вони поділяють думку Відаля про мою гру, і радіють, що він урешті втрутився. Я був ображений і заразом розгніваний, але не заперечував, бо в глибині душі відчув якесь дивне заспокоєння й мимовільну повагу до Відаля.

— Ти все робиш не так, як треба,— сказав він трохи лагід— ніше.— Ходімо вип'єм!

Ми пішли в його кабінет. Він дістав зі свого столу пляшку і дві чарки.

— Пробач, але ти нагадуєш мені деяких англійських леді, які люблять грати повій доти, доки глядачі певні, що самі вони справжні леді. Такі актриси, звичайно, прочитають, хоч і не завжди, книжечку про Фанні Хіл, накажуть своєму шоферові раз чи двічі повезти їх на Сохо — і йдуть на сцену дивувати публіку життєвими деталями, хоч усім цілком зрозуміло, що актриса грає погано. Англійці називають це тріумфом мистецтва.— Він знову налив коньяку в обидві чарки.— Отак граєш і ти. Чому? Як ти гадаєш, хто цей хлопець, що він відчуває, коли просить узяти його на роботу? — Він уважно стежив за мною, і це мене дуже ображало.— Ти прибув з Америки. Там не дуже приємна обста— новка для таких хлопців, як ти. Я не знаю, може, ти не такий бідний, як... як дехто, але невже тобі важко зрозуміти, що почуває такий хлопець, як Чіко? Невже ти ніколи не попадав у таку ситуацію?

Я ненавидів його за те, що він поставив мені це питання, добре знаючи відповідь на нього: "Тільки дуже й дуже щасливий чорношкірий ніколи не попадав у таку ситуацію".

Дуже й дуже щасливий...

— О боже,— мовив я,— навіщо оте набридливе "у горі всі рівні"?

— Цілком можливо,— різко заперечив він,— що всі тільки тоді рівні.

Потім він замовк і сів за свій стіл. Обрізав сигару й закурив, пускаючи хмари диму, немов для того, щоб ми не бачили виразно один одного.

— Поміркуй сам,— сказав він,— я, французький режисер, ніколи не бачив вашої країни. Я не зробив вам нічого поганого, хіба що в історичному аспекті — як біла людина. Але моєї вин" в тому нема...

1 — Звідки (франц.).

— А моя є? — спитав я.— Є? Я ніколи не міг зрозуміти, чому я мушу розплачуватися за історію, вписану в колір моєї шкіри, а ви уникаєте будь-якої кари! — Я сам здивувався, що мимоволі заговорив так запально, і тепер тремтів усім тілом; з того, як Відаль на мене дивився, я зрозумів, що принаймні з професійного погляду він домігся від мене того, чого хотів.

— Чому ти так гадаєш? — Його обличчя стало зморене й суво— ре.— Я француз. Подивись на Францію. Невже ти думаєш, що я... що ми не розплачуємось за нашу історію? — Він підійшов до вікна й подивився на досить похмуре передмістя, де була роз— ташована студія.— Якщо ти бажаєш помсти — то радій. Хочеш ти чи ні, а ми будемо покарані — запорукою цьому наша дурість.— Він знову обернувся до мене.— Але я прошу тебе не сплутувати мене з блаженними невігласами вашої країни, які навіть не здо— гадуються про існування такої речі, як історія, а тому гадають, що їм пощастить, як ти сказав, уникнути кари. А я тобі скажу, що ти теж прагнеш до того самого. Я, французький режисер, ніколи не був у твоїй країні, не зробив тобі нічого лихого, але тут, у цій кімнаті, ти говорив не зі мною. Ти говорив не з Жаном Люком Відалем, а з якимсь іншим білим, якого ти добре пам'ятаєш, але який не має нічого спільного зі мною.— Він помовчав і вернувся до столу.— О, в більшості випадків ти пе такий, я знаю. Але все це засіло у тобі, а коли ти хвилюєшся, воно виходить назовні.

Отже, ти граєш Чіко фальшиво, неправдиво, і я тобі цього не дозволяю. Коли ми зараз повернемось до тієї сцени, я про— шу тебе пам'ятати про нашу розмову. Ти приніс в цю кімнату своє минуле. Те саме робить і Чіко, коли приходить у танцюваль— ний зал. Француз, до якого він звертається з проханням дати йому роботу, не просто француз — він і батько, що зрікся сина і зрадив його, і всі інші французи, яких він ненавидить.— Відаль усміхнувся й налив мені ще коньяку.— Ох, якби не наша історія, нам з тобою було б легше дійти до істини.— Він подивився мені в обличчя, ледь усміхаючись.— І ти... адже ти ж не образився, що я вимагаю від тебе щирості? Правда? Ти гадаєш, що я не маю на це права. — Потім він сказав слова, що, як він добре знав, мали мене розлютити:— Хто ж ти такий, заради чого приїхав до Фран— ції і як виховуватимеш свого сина? Невже вчитимеш його ніколи й нікому не казати правди? — Він зайшов за письмовий стіл і поглянув звідти на мене, наче з-за барикади.

— Ви не маєте права так зі мною розмовляти!

— Ні, маю,— заперечив він.— Я мушу зробити фільм так, щоб мене не лаяли, і я тебе примушу грати як слід.— Він глянув на свій годинник.— Ходімо працювати.

Дивлячись тепер на цього старого, впертого, досвідченого фран— цуза, котрий сидить у моїй вітальні, я питаю себе: чи здогадується він, що я, граючи роль Чіко, думав про долю Поля і переживав

жахливі кошмари? Інакше кажучи, я знов переживав катастрофи, які ледве не занапастили мене; та коли я про це думав, мені ста— вало ясно, що я не хотів би, щоб мій син ставився до мене так, як я ставився до свого батька. Він помер, коли мені було всього оди— надцять років, але я вже бачив, якого приниження він зазнавав, і мені було його жаль. Одначе хіба в мою жалість не проникала мимоволі зневага? Бо хіба я усвідомлював, чого він зазнав? Я розу— мів тільки те, що я його син. Хоч би як він мене любив, хоч би чого він зазнав, мене, його сина, зневажали. Навіть якби батько був живий, він не зміг би захистити мене.

Єдине, що він міг би зробити, це підготувати мене до приниження; але й цього він не зробив. Бо хіба можна підготувати когось до того, що йому плюва— тимуть в обличчя, підготувати до безнастанних вигадок дріб'язко— вих людців-боягузів, які найдужче в світі бояться вияву людської гідності, а найбільшу втіху мають, коли принижують і мучать інших?

Однак для Поля, клявся я, такий день не настане. Я кину все своє життя і працю між Полем та страхіттям світу. Світ не може так зневажати Поля, як він зневажав мого батька й мене.

Пластинка Магалії скінчилась. Відаль устає й перекидає її.

— Ну? — Він ніжно дивиться на мене.— Прошу, розкажіть про свої кошмари.

— Ох, я часто думаю про те літо, яке я провів у Алабамі, коли померла моя мати.— Я замовк.— Знаєте, коли ми нарешті знімали на плівку оту сцену в барі, я думав про Нью-Йорк. Мені було страшно в Алабамі, але в Нью-Йорку я ледве не збожеволів. Я був упевнений, що ніколи не вернуся сюди — до Гаррієти. І знав, що як не вернусь — мені кінець.— Тепер Магалія співа "Коли ангели простують раєм". — Я влаштувався ліфтером у великому універ— сальному магазині. Ту роботу, як велику ласку, мені дістав один з батькових білих друзів. Адже ми на Півдні дуже довго залежали від ласки білих друзів.— Я дістав хустинку й витер обличчя.— Але я не сподобався тому чоловікові. Мабуть, я був йому не надто вдячний, не такий вдячний, як був мій батько. І я не міг знову звикнути до міста, в якому довго не жив, яке ненавидів. Жахливе місто, воно наче навмисно розляглося навколо в'язниці. А в суді того міста є спеціальна кімната, де б'ють. Ось ти йдеш вулицею уночі — найчастіше це буває вночі, але трапляється також і вдень.

І до тебе під'їздить ззаду поліцейська машина, й полісмен каже:

"Гей, хлопче! А йди-но сюди!" Ти підходиш. Він каже: "Хлопче, по-моєму, ти п'яний". І, розумієш, якщо ти заперечиш: "Ні, ні, сер",— він відлупцює тебе за те, що ти назвав його брехуном.

А коли ти скажеш щось інше, він просто забере тебе й поб'в заради розваги. Хіба що тобі вдасться його розсмішити. Вся штука в тому, щоб дати їм можливість розважитися, не лупцю— ючи тебе.

На вулицях Парижа спалахують ліхтарі, й зелене листя від— разу стає наче срібне.

— Або треба підтримувати їх у їхніх вигадках. Вони зроблять що завгодно, аби тільки довести, що ти не кращий за собаку, і змусять тебе відчути себе собакою. Вони зненавиділи мене за те, що я жив на Півночі й був у Європі. Мені весь час повторювали:

"Слід сподіватися, хлопче, ти не привіз звідти ніяких закордон— них ідей". І я відповідав: "Ні, сер", або: "Ні, мадам". Але я ніколи не казав це так, як треба. А вони ж пам'ятали, що ще недавно я казав це так, як треба. А тепер вони відчували, що я зневажаю їх, і я, мабуть, і справді хотів їм показати, що зневажаю їх. Та я зневажав їх не дужче, ніж інші, тільки інші ніколи цього не показували. Вони вміли догодити білим людям, адже це ж так просто: дати їм відчути, ніби вони послані богом ощасливити землю. І тоді вони відразу гордо ступають з дурною посмішкою на обличчі, а кольорові люблять спостерігати за ними, в душі ненавидячи їх. "Погляньте на нього,— скаже хто-небудь,— всю його білість виперло назовні". А коли ми їх не зневажали, ми їх жаліли. Ось що означає дружити з білим в Америці. Ти щиро жалієш бідолашного — байстрюка, який переконаний, що все в світі прекрасно, а ти знаєш, що це не так, і уявляєш собі, як йому буде важко звикнути до дійсності, якщо він узагалі коли-небудь до неї звикне.

Потім я знову думаю про Поля, що, як і раніше, вважає мене всемогутнім, про його шкіру кольору меду й вогню, про його чорні мов смола кучері. Я знов дивлюся на Париж і слухаю Магалію.

"Може, все-таки краще пережити всі страхіття в дитинстві. Не знаю. Може, тоді ти зможеш жити, якщо виживеш, кращим, справжнім життям, бо ти його так важко виборював, наче виривав з пащеки скаженого собаки. Але тоді на твоєму житті назавжди залишаться сліди зубів, укусів, крові!" Я взяв пляшку.

— По одній на дорогу?

— Дякую,— каже Відаль.

Я наливаю обом, а він не зводить з мене очей. Я ще ніколи не говорив так багато, принаймні на цю тему. Я знаю, що Відаля теж переслідують кошмари, бо чому б він так багато про них знав, але мені він ніколи про них не розповідав. Гадаю, що він просто перестав про них говорити. Я знаю, що під час війни він втратив дружину й сина і попав у в'язницю в Німеччині. Дуже рідко він про це згадує. В нього є одружена дочка, що живе в Англії, але й про неї він говорить рідко. Він схожий на людину.

яка звикла жити на те, що залишилось від минулого.

Якусь мить ми помовчали.

— Розповідай далі, будь ласка,— каже Відаль, усміхаючись.— Мені цікаво дізнатись, яка справжня причина твоєї правдивої гри.

— Моя сестра Луїза ніколи не виходила заміж,— кажу я різ— ко,— бо кілька років тому вона, її наречений і ще двоє інших друзів їхали в машині й поліція зупинила їх. Дівчина, що їхала з нами, мала занадто світлу шкіру, і полісменам не вірилось, що

вона теж кольорова. Вони примусили її вийти з машини, стяти перед фарами й підняти спідницю,— вони казали, що це єдиний спосіб узнати правду. Можете уявити їхні вигуки й жести; та ще добре, що на цьому ті жарти скінчились. Ніхто з чоловіків не міг нічого зробити. Відтоді Луїза не могла бачити свого друга, та й він, певно, не зміг би глянути їй в очі. — В кімнаті зовсім смеркло, і я йду до вимикача.— Розумієш, я знаю, що відчував той хлопець, я сам це пережив. Вони хочуть, щоб ти відчував себе не чоловіком, мабуть, тільки так вони відчувають себе чоловіками, не знаю. Я ходив по Нью-Йорку з Гаррієтиною телеграмою в кишені, наче то була атомна бомба і вони вбили б мене, якби знайшли ЇЇ. Розумієш, такі люди не зовсім нормальні. Але, слава богу, Гаррієта жила тут, і цей факт доводив, що світ набагато ширший за той, в якому вони змушували жити мене, і я повинен був повернутися сюди, де люди заклопотані собою, своїм приват— ним життям, і їм ніколи втручатися в моє життя, нівечити його.— Я дивлюся на Відаля. Від світла в кімнаті ніч надворі здається темно-синьою з золотом, великий прожектор на Ейфелевій вежі крутиться в небі.— Отакі справи в Америці, принаймні для мене.

Мені там завжди здається, що я існую не насправді, а тільки в чиїйсь, і то в брудній, уяві. Не знаю, чи ти це розумієш, але я розумію й не хочу, щоб усього цього зазнала Гаррієта і щоб там виростав Поль.

— Гаразд,— нарешті каже він,— кінець кінцем тебе ніхто не примушує залишатися в Америці назавжди, правда? Ти співати— меш в якомусь пристойному клубі, якого, мабуть, не відкриють без тебе, можливо, тобі запропонують зніматися в кіно, і буде просто нерозумно відмовитись. Ти одержиш багато грошей.

А потім одного чудового дня ти пригадаєш, що на світі є авіаційні й пароплавні компанії, що, хоч як це дивно, ще й досі існує Франція.

Відаль був прихильником де Голля, поки той не прийшов до влади. Але політичне піднесення де Голля й деголлівський режим викликали в нього велике занепокоєння. "Моп general' в цьому не винен,— інколи з

сумом каже він.— Винна історія. Гадаю, історія завжди пред'являє цивілізації рахунок тоді, коли та зовсім не готова платити".

Він устає й виходить на балкон, немов бажає переконатися.

що Париж таки існує. Магалія співає "Що, не було дощу?".

Я виходжу теж і стаю поруч з ним.

— Ти чудовий хлопець, Чіко,— каже він. Я посміхаюсь,— Ти віриш у кохання. Ти ще не знаєш, де кохання безсиле, але,— він усміхається,— кохання навчить тебе й цього.

Після обіду ми йдемо в дискотеку 2 на лівому березі, де беруть скажені ціни тільки тому, що туди якось уночі заблукав Марлон 1 — Мій генерал {франц.}.

2 — Зібрання грампластинок.

Брандо. Зовсім випадково, запевняє Відаль. "Ти уявляєш, скільки людей у Парижі розбагатіє, не кажучи про тих, хто, к лихій матері, піде в старці, якщо Марлон Брандо заблукає сюди знов!" Сьогодні він, видно, не заблукав, але дискотека однаково пере— повнена дивними, безликими людьми, яких уночі повно в будь— якому великому місті; вони завжди приходять, спізнюючись на кілька годин, днів чи десятиліть, у ті місця, де колись відбулася значна подія, почалася нова течія в мистецтві чи збиралися відомі люди. Тут в американські юнаки, всі з бородами, щоб хоч чим— небудь бути схожими на Хемінгуея; є й американські дівчата, що залицяються до французів та екзистенціалізму, чекаючи, поки американські юнаки поголять свої бороди, є французькі худож— ники — гарячі прихильники революції в мистецтві, що закінчила— ся тридцять років тому; є й нахабні, розбещені молоді американ— ські arrivistes ', що пролізли в мистецтво лестощами, підлабуз— ництвом і тепер створюють картини такі самі

пусті й нудні, як і самі. Побачиш тут хлопців і інших національностей, що мало чим відрізняються від звідників,— колись їм випало пройтися по сцені чи похизуватися перед кінокамерою. Є й дівчата, їхні кон— курентки, обличчя яких деколи можна побачити на рекламах,— за вечір хоч одна з них, а вчинить істерику.

Як завжди в кутку, як завжди оточена усміхненими молодика— ми, сидить п'яна блондинка, колишня коханка відомого, тепер уже покійного художника. Вона мас деякий вплив у світі мистец— тва, тому рідко коли платить сама за випивку й за коханців.

Старенький француз, колись відомий режисер, грає з касиркою в quatre ceut vingt-et-en 2. Він привітно киває головою мені й Віда— леві, але до нас не підходить, і я його за це поважаю. Нам з Відалем, певно, випало сьогодні зіграти вакантну роль Брандо:

наш прихід якоюсь мірою виправдує високі ціни, і всі нетерпляче чогось чекають. Приємно спостерігати за обличчям офіціанта, коли він підбігає до нас — усміхнений, поштивий, люб'язний, і не того, що ми вшанували його своєю присутністю, а того, що завдя— ки нам він віднайшов свою якість; шляхетність, ніби каже він, тяжіє до шляхетності. Ми замовляємо два віскі з содовою. Я знаю, чому Відаль іноді сюди заходить. Він самотній. Мабуть, він уже й не має надії знову покохати одну жінку, тому розважається з багатьма.

Це дискотека, і джаз реве зі стін, а повсюди недбало розкидані пластинки. Кілька з них мої, і незабаром хтось, без сумніву, поставить одну з пісень, які я співав у фільмі.

— Я гадав,— каже Відаль, хитро посміхаючись,— що твоє прощання з Парижем було б неповним без невеличкої демонстра— ції того, яка небезпечна слава. Може, це підготує тебе до Амери— ки, де, як я чув, публіка ще кровожерніша, ніж у нас.

1 — Кар'єристи (франц.).

2 —Чотириста двадцять одно (франц.} — картярська гра.

Я бачу, що одна з вільних натурниць збирається підійти до нас і попросити автограф; вона гарненька,— тобто має всі жіночі принади, підкреслені останньою модою,— і думає, що ми запро— симо її випити. Якщо цей номер удасться, один з її друзів чи одна з подруг примудряться підійти до нас, щоб попросити сірни— ка, чи олівця, чи губну помаду, й буде дуже незручно не запро— сити їх. Під кінець вечора навколо нас збереться чималий натовп.

Я не знаю, чого я чекав від слави, але, гадаю, мені ніколи не спадало на думку, що бути дуже відомим так само небезпечно, як і бути зовсім невідомим.

— Ну, коли вже так, то хоч відбудемо це якомога швидше,— кажу я. — Інколи я жалкую, що ви мене так любите.

Відаль сміється.

— Сьогодні тут є дуже цікаві люди. Поглянь лишень!

В другому кінці зали сидить група американських студентів— негрів, які, мабуть, уперше в Парижі. Вони дивляться на нас.

їх четверо, два хлопці і дві дівчини, кожному років двадцять.

Один з хлопців із золотисто-каштановими кучерями — кольору засмаженого курчати — весело тримає в руках гітару. Побачивши, що ми їх помітили, вони усміхаються й махають нам руками, неначе я належу до них, та воно так і є. Виявляється, отой золо— тисто-каштановий — мім. Він підіймає гітару, опускає плечі, і його сумно

обличчя дивно нагадує умирущого Чіко. Він брепькас основну мелодію до фільму, і я сміюсь, і всі за столом сміються.

Ніби все те відбувається в нас удома й ми несподівано зустрі— лися в неділю вранці дорогою до церкви, чи в більярдну, чи в перукарню.

Вони викликали в дискотеці сенсацію й дуже скоро затьмарили всіх інших хлопців і дівчат. Ще кілька хвилин тому їхній стіл нікого не цікавив, а тепер він прикував загальну увагу; відразу за ними усміхатися й кивати головою в наш бік почали всі при— сутні.

— Ого! — вигукує Відаль.— Та в нього це виходить ще краще.

ніж у тебе, може, я зроблю з нього зірку.

— Будь ласка, роби, що хочеш, я своє вже одержав!

Але я помічаю, що він не зводить очей з однієї дівчини, струн— кої, темної, збудженої. З деяких ледь помітних деталей можна було здогадатися, що інші дуже її поважають. Тепер за їхнім столом відбувається військова рада; всі ждуть, що вони вирішать.

А дівчина слухає, насуплює брови, сміється; вираз її обличчя весь час міняється, наче по ньому перебігають сонячні зайчики.

І ось порухом руки, схожим на той, яким вона колись годувала зерном курчат, вона підхоплює з підлоги торбинку з довгими шнурками — таку можна побачити тепер у багатьох жінок. Дів— чина недбало тримає торбинку так, що вона погойдується над самою підлогою, і простує до нашого столу. У неї рівна, проста хода, зовсім не схожа па оте штучне похитування стегнами, що

ним більшість жінок намагається привернути до себе увагу. Вона невисока, але міцна й повненька.

Коли дівчина підходить до нашого столу, ми з Відалем устаємо, і це на мить її бентежить. Давно вже я не бачив такої приваб— ливої дівчини.

А всі, звичайно, спостерігають за нами. Ситуація справді трохи кумедна. Поставили пластинку з мартінікською баладою, яку сумно співає Чіко; мій голос лунає зі стін, а дівчина дивиться то на Відаля, то на мене й сміється.

— Ви, мабуть, самі розумієте,— каже вона,— що ми не зби— раємося так просто вас відпустити. Ми в Парижі всього кілька днів, і не сподівалися вас зустріти, бо в усіх газетах тільки й мови, що ви повертаєтесь додому.

— Так, — кажу я, — післязавтра я їду.

— Ох, тоді нам справді пощастило.— Вона усміхнулася, і я враз пригадав давно ^абуту хлопчачу усмішку негритянських дів— чат.— Але спершу дозвольте познайомитись. Мене звати Ада Холмс.

Ми тиснемо одне одному руки.

— Це мосьє Відаль, режисер нашого фільму.

— Дуже рада познайомитися з вами, сер.

— Може, ви приєднаєтесь до нас? Сідайте, прошу.— І Відаль підсуває їй стільця.

Але дівчина насуплюється.

— Я мушу повертатися до своїх друзів.— Вона дивиться на мене.— Я прийшла тільки сказати від свого імені і від імені дру— зів, що в нас є

ваші пластинки й ми бачили ваш фільм, який для нас означає дуже багато.— І сміється здавленим сміхом, в якому чомусь відчуваються сльози.— Означає дуже й дуже багато, важко навіть сказати, скільки. І ми хотіли б, щоб ви дозволили нам почастувати вас, вас і вашого режисера, мосьє Відаля.— Вона дивиться на Відаля.— Ми були б дуже щасливі.

— Це ми щасливі,— швидко відказує Відаль.— І дуже вдячні.

Ми страшенно набридли один одному, а тут, слава богу, така нагода.

Ми всі троє сміємося і рушаємо через залу.

Троє за тим столом підводяться, і Ада знайомить нас. Другу дівчину, вищу й білявішу за Аду, звати Рут. Один з хлопців зветься Таллі — скорочене від Тальяферо, а золотисто-каштано— вий — Піт.

— Друже, — звертається він до мене, — ви схвилювали мою душу, зняли в ній цілу бурю.

— Зняли бурю в душах багатьох,— багатозначно додає Таллі.

І вони з Рут сміються. Відаль не знає, але я знаю, що Таллі мав на увазі передусім білих.

Вони студенти різних коледжів, родом з Нового Орлеана, Телахассі та Північної Кароліни, а познайомилися на пароплаві.

В Європі провели все літо, були в Італії та Іспанії, а недавно приїхали в Париж.

— Ми збирались приїхати сюди раніше,— каже Ада,— але нам нізвідки не хотілося виїздити. Я вже думала була, що нам ніколи не пощастить розлучити Рут з Венецією.

— А я скорився долі,— каже Піт,— і спокійно сидів собі на площі святого Марка, п'ючи шампанське, а мене фотографували разом з голубами, поки Рут каталася каналами.— Він поглянув на Рут.— Нарешті, хвалити бога, задощило.

— Вона відвикала від ворожого ставлення людей,— усміхаєть— ся Ада.— А ми не хотіли їй заважати: в Північній Каролiні мож— ливості в неї будуть набагато скромніші, ніж у Венеції.

— Звичайно, там немало збитих з пантелику людей,— каже Рут,— і кілька поїздок по Великому каналу дали б їм чимало користі.

Піт сміється.

— Ви можете собі уявити, як Рут веде їх до води?

— Я зроду ще, розгнівавшись, не піднімала руки, — каже Рут,— але на оцих могла б.— І вона сміється, стискуючи й роз— тискуючи кулаки.

— Ви, мабуть, давно вже не були вдома? — питає мене Таллі.

— Вісім років. А не живу там уже дванадцять.

Піт аж свиснув.

— Тоді на вас там чекають несподіванки, друже. Дещо зміни— лося. — Потім додав: — Ви не боїтесь?

— Трохи.

— Ми всі боїмося,— каже Ада.— Ось чому я так радію, коли їду звідти хоч ненадовго.

— Отже, ви не були вдома після Чорного понеділка,— каже Таллі. Він сміється.— Під такою назвою він увійшов в історію Конфедерації.— Потім звертається до Відаля: — А що думають про це тут?

Задоволений Відаль усміхається.

— Мені це здається дурною дитячою поведінкою навіть для американців, від яких я, до речі, ніколи не чекав поважних вчин— ків.— Усі за столом сміються. А Відаль провадить: — Але, щиро кажучи, я не можу так говорити, бо не розумію цього. Я ніколи не розумів американців, а тепер я стара людина, то, мабуть, ніколи вже й не зрозумію. У них є щось дуже гарне, дуже при— ємне; але вони зовсім нічого не тямлять у житті. Дивно, але єдині американці, з якими я приятелюю — це чорношкірі, як і оцей мій добрий друг, моє відкриття.— І він ляскає мене по плечу.— Може, це тому, що ми, європейці, які хоч і мало чого навчились, а багато чого забули, все ж знаємо, що таке страждання. Ми страждали.

Ви теж страждали. А більшість американців не знають навіть, що таке горе. Дуже шкода, бо доля Заходу в їхніх руках.— Він обертається до Ади.— Не можу не назвати ганьбою, за яку ми ще будемо розплачуватися, той факт, що цивілізована нація обирає

своїм найвищим представником простака, який вважає,,,: ніби в світі усе просто.

За столом западає мовчанка, всі четверо юних облич уважно дивляться на Відаля.

— Зрештою,— каже мені Піт,— вам не буде там нудно.

— Сьогодні чудовий вечір,— кажу я,— а ми зачинилися в цій залі, де не почуєш нічого, крім моїх пластинок.— Ми сміємося.— Чому б нам не піти звідси в якусь тихеньку кав'ярню? — Я посту— кую пальцем по Пітовій гітарі.— Може, ми відкриємо у вас вели— кий талант.

— О, талант я маю,— мовить Піт.— Упертості бракує.

Отже, після коротенької затримки через розрахунок, про який Відаль уже потурбувався, ми виходимо в паризьку ніч. Дивно й подумати, що дуже скоро ці бульвари не існуватимуть для мене. Люди ходитимуть ними, як і сьогодні, туди й сюди, закохані перешіптуватимуться в темних затінках платанів, ті самі непо— рушні постаті сидітимуть на лавках, але для мене вони не існува— тимуть — мене тут не буде. Париж існуватиме для мене тільки в думках, і тільки в думках деяких людей я ще існуватиму в Парижі. Після від'їзду залишаються тільки невидимі зв'язки; може, і все життя на землі тримається тільки на невидимих нит— ках спогадів, утрат і кохання. Як багато речей, як багато людей відходять від нас, і ми зберігаємо їх тільки в своїй пам'яті!

Можливо, саме це мали на увазі мої старенькі батько й мати, коли радили нам не втрачати віри.

Ми зайняли стіл у "Deux Magots" '. Піт заграв на гітарі й заспівав пісню:

Проповідуй слово, проповідуй слово!

І коли не побачимось при житті — Проповідуй слово, проповідуй слово.

На березі Ханаану зустрінемось усі...

В нього сильний, чистий хлоп'ячим голос, як у молодого свя— щеника, й він усміхається, коли співає свою пісню. Ада і я диви— мось

одне на одного й теж усміхаємось. Сміється й Відаль. Офіці— ант трохи стурбований, бо навколо нас уже збирається натовп; але тепер .літо, жандарми на розі, певно, не звертають на це уваги — вони ще встигнуть зупинити нас.

Ні Піта, ні будь-кого з нас не було на світі, коли людям стала потрібна ця пісня; і ніхто з нинішнього покоління не може собі уявити, який то був час. Але пісня дійшла до нас четрея заплямовані кров'ю століття. Отже, вона й досі потрібна, й лосі виконує свою справу.

1 — "Дві макаки" (фринц.).

'' Всі явно пишаються 'Пітом; і ми всі підспівуємо йому, а люди зупиняються й слухають:

Присягай, присягай!

І коли не побачимось при житті — Присягай, присягай — На березі Ханаану зустрінемось усі!

У натовпі, що зібрався послухати нас, бачу знайоме обличчя — то боксер з Північної Африки, який уже не виступає на рингу.

Колись я добре його знав, але вже давно з ним не бачився.

Вигляд у нього чудовий, обличчя так і сяє, одягнений цілком пристойно. А те, як він поводиться, намагаючись не дивитись у наш бік, показує, що він мене впізнав, але не зважується віта— тись. Тоді я його кличу:

— Буна!

Він повертає голову, усміхається й, накульгуючи, підходить до нашого столу, заклавши руки в кишені. Піт і далі співає. Ада з Відалем гомонять про щось своє, а Рут і Таллі здивовано й заці— кавлено дивляться на Буну. Тепер, коли я покликав його, мені трохи незручно. Адже я зовсім не знаю, що він тепер робить і чи зійдеться з цими людьми, хоча по його очах помітно, як йому приємно в товаристві двох молодих дівчат. У Парижі майже нема північноафриканських жінок, а з арабом не піде навіть найбрудніша з отих гидких дівчат, які все життя проводять у кав'ярнях. Тому Буна постійно шукає дівчину, а невимушеність і відсутність західних манер роблять його поведінку досить непев— ною. Я знаю, він радий, що дівчата не француженки і взагалі не білі. Він поглядає на Відаля й Аду. Відаль теж постійно шукає собі дівчину, хоча й з іншої причини.

Але Буна завжди був дуже тактовний зі мною. Може, я й каюсь, що його покликав, але мені не хотілось принижувати хлопця.

Він торкається рукою моєї скроні — така вже в нього звичка.

— Comment vas-tu, mon frere?1 Як давно я тебе не бачив! — І він питає мене, як колись:— Усе гаразд? Ніхто не обра— жає? ~ Він сміється.— Ох! Ти as fait le chemin, toi!2 Тепер ти vedette, велика зірка, чудово! — Він оглядається навколо, трохи збентежений тишею, що запала, коли Піт перестав співати.— Розумієш, я тебе бачив у кіно. І всім кажу — я його знаю! — Він показує на мене пальцем і сміється, а Рут з Таллі сміються разом з ним.— Отак-то, друже, я пишаюся тобою, ти мене схви— лював до сліз!

— Буна, познайомся з моїми друзями.— Я називаю під— ряд: — Рут, Таллі, Ада, Піт.— Він уклоняється й тисне всім руки, його темні очі сяють від задоволення.

1 — Як поживаєш, брате? (Франц.).

2 — Ти пробив собґ дорогу (франц.).

— А це мосьє Відаль, режисер фільму, що змусив тебе пусти— ти сльозу.

— Яв захопленні.— Але його ставлення до Відаля дещо упе— реджене.— Звичайно, я чув про мосьє Відаля. Він режисер таких чудових фільмів! На багатьох з них я плакав.

Остання фраза дуже, навіть по-зухвалому нещира.

Але Відаль, здається, задоволений, що тепер я розмовлятиму з Буною й залишу його й Аду самих.

— Сідай! — кажу я.— Випий з нами, розкажи, що в тебе нового. Як твої справи? Де ти працюєш?

— О,— каже він, сідаючи,— нічого особливого, братику.— Він кидає на мене швидкий погляд і всміхається.— Ти й сам знаєш, тут для нас були важкі часи.

— Звідки ви? — питає його Ада.

Він оглядає її з ніг до голови своїми блискучими очима, але вона стійко витримує цей погляд.

— Яз Тунісу,— каже він гордо, ледь усміхаючись.

— З Тунісу? Я ніколи не була в Африці, а хотілося б поїха— ти туди хоч на один день.

Він сміється.

— Африка велика. Дуже велика. В ній багато-багато країн,— зиркає на Відаля,— різних народів, різних колоній.

— Але ж Туніс,— наївно говорить Ада далі,— вільний? Вся Африка визволяється. Тому я й хочу туди поїхати.

— Я вже давно там не був,— каже Буна,— але в тих новинах, що їх одержую від рідних, не бачу нічого втішного.

— А ви б хотіли поїхати додому? — питає Рут.

Він знову дивиться на Відаля.

— Це не так просто.

Відаль усміхається.

— Знаєте, що я пропоную? Недалеко звідси є один чудовий іспанський клуб, де ми можемо послухати музику й трохи потан— цювати.— Він звертається до Ади: — Хочете туди?

Відаль дає мені можливість самому відчепитися від Буни, і, звичайно, саме тому я не можу так вчинити. До того ж це не так легко.

— Дуже хочу,— каже Ада й обертається до Буни.— Підете з нами?

— Дякую, мадемуазель,— вимовляє він ніжно, облизує спідню губу й усміхається. Він зворушений, люди рідко ласкаві до нього.

В іспанському клубі справді є кілька іспанських гітар, бараба— нів, кастаньєт і піаніно, але їхня гра нагадує котячий концерт.

— Вперше чую таких голосних іспанських котів,— каже Рут.— Хіба ж так грають в Іспанії, хіба ви почуєте там отаке?

Таллі веде її на танцювальний майданчик, де вже дуже тісно.

Надзвичайно вродлива француженка танцює з величезним вродливим негром, мабуть, зі своїм коханцем, який навчив її танцюва— ти. Музиканти їх, напевно, знають, бо підбадьорюють неголосними вигуками. Публіка дуже добродушна, це переважно інозем— ці — іспанці, шведи, греки. Буна іде з Адою танцювати, а Відаль тим часом відповідає Пітові на запитання про становище у фран— цузькому кіно. Відаль трохи здивований, і це мене смішить.

Ми тут уже з годину, танцюємо, розмовляємо, і я нарешті трохи сп'янів. Хоч Буна чудовий і невтомний танцюрист, Відаль і далі упадає за Адою, і я не певний, чи доб'ється він свого і чи це мені сподобається.

Я ще не розібрався в своїх почуттях, коли Піт, що кудись виходив, з'являється на порозі й, перехопивши мій погляд, кличе мене. Я встаю з-за столу й виходжу з ним на вулицю.

Він чимось дуже стривожений.

— Я б не хотів тобі набридати, але твій друг завинив.

Я бачу, що він не. жартує, мабуть, розгнівався на Відаля через Аду. Але чому він каже про це мені, що я можу зробити?

Я пильно дивлюся на нього, а він провадить:

— Річ у тому, що він украв гроші.

— Гроші? Хто, Відаль?

І раптом я, звичайно, зрозумів усе ще до того, як він нетерп— ляче заперечив:

— Ти що, жартуєш? Твій друг, тунісець.

Я не знаю, що сказати, що зробити, й намагаюся виграти час запитаннями. І напружено думаю, чи це правда, і як мені повес— тися, якщо це правда. Справа в тому, що я знаю: Буна краде, він давно б помер з голоду, якби не крав, але цього не можна сказати цим дітям, бо вони й досі мають кожного, хто краде, за злодія.

Але я добре знаю, що Буна ніколи б не вкрав у друга. Це на нього не схоже. Я завжди вважав його кращим і розумнішим.

І я не можу повірити, але не можу й засумніватися. Я не знаю, як тепер живе Буна, й починаю розуміти, що взагалі знаю про нього дуже мало.

— У кого він украв?

— В Ади. З її торбинки.

— Скільки?

— Десять доларів. Сума не велика, але...— Він нахмурюєть— ся.— Ніхто з нас не має багато.

— Я знаю.— Темний провулок, де ми стоїмо, майже безлюд— ний. Єдині звуки на вулиці — приглушена музика з іспанського клубу.— Звідки ви знаєте, що це Буна?

Він випереджає мою власну відповідь на це запитання:

— А хто ж іще міг? Та його й бачили, як він крав.

— Бачили?

— Авжеж.

Я не питаю, хто бачив, я боюся, що він скаже: "Відаль".

— Гаразд,— кидаю,— я спробую забрати в нього гроші.— А сам думаю, що відкличу Буну вбік, а потім віддам свої гроші.— В доларах чи у франках?

— У франках.

Доларів я не маю, і це вже легше. Я не уявляю собі, як диви— тимусь в обличчя Буни й звинувачуватиму його в крадіжці грошей у моїх друзів. Невже нема й найменшого сумніву?

— Хто його бачив? — питаю.

— Таллі. Але ми не хотіли б про це говорити.

— І Ада знає про це?

— Так.— Він безпорадно дивиться на мене.— Я розумію, вам це дуже неприємно, але ми думали, що краще самі вам скажемо, ніж...— Потім ніяково закінчує: — Хтось інший.

Ось і Ада виходить з клубу, тримаючії в руках свою смішну торбинку. Обличчя в неї сумне й похмуре.

— О,— каже вона,— як мені жаль, що стільки клопоту через якусь нещасну десятку.— Я здивовано помічаю, що вона плакала, та й тепер у її очах стоять сльози.

Я обіймаю її за плечі.

— Заспокойтесь, нікому ви не завдали клопоту, не треба пла— кати.

— Ти не винна, Адо,— сумно каже Піт.

— О, мені треба було давно купити нормальну сумочку,— каже вона. — Ви всі мені радили.— Вона усміхається й дивиться на мене.— Будь ласка, нічого не треба робити. Забудьмо про це.

— А що тепер там, усередині? — питаю я.

— Нічого. Вони просто розмовляють. Здається, мосьє Відаль танцює з Рут. Він добрий танцюрист, отой низенький француз.

— І добрий балакун,— додає Піт.

— О, він нічого поганого не має на думці,— каже Ада,— він просто жартує. Мабуть, йому рідко випадає нагода порозмовляти з американськими дівчатами.

— Отож сьогодні він і надолужує.

— Слухайте сюди,— кажу я.— Якщо Таллі й Буна залишили— ся вдвох, то, може, вам краще повернутися? Ми теж прийдемо через хвилину. Не будемо робити з цього історії.

— Гаразд,— каже Піт,— гаразд.— І скоро підемо додому, так?

— Так,— каже Ада,— відразу ж...

Але коли він повертається йти, з дверей з'являються Буна й Таллі, і Таллі, певна річ, почуває себе так, наче Буна в нього під арештом. Я ледь не розреготався, так усе це схоже на дурний французький фарс, в якому люди тільки те й роблять, що вбігають у двері й вибігають з них Але Буна просто йде на мене.

— Друже, вони кажуть, що я вкрав гроші. Ти мене знаєш, ти тут один мене знаєш. Скажи, що я не можу зробити такого.

Я дивлюся на нього й не знаю, що сказати. Ада поглядає на нього повними сліз очима й відвертається. Я беру Буну під руку.

— Зараз ми вернемося,— кажу я.

Ми робимо кілька кроків темною, мовчазною вулицею.

— Вона каже, що я взяв її гроші,— озивається Буна. В нього теж такий вигляд, ніби він ось-ось заплаче,— хтозна тільки

тому.—Ти знаєш мене. ти знаєш мене майже дванадцять років; як ти гадаєш, чи можу я зробити таке?

"Таллі бачив тебе",— хочу сказати я, але не можу вимовити й слова. Може, Таллі тільки здалося. Може, просто легко уявити собі, як такий хлопець запускає руку в сумочку американської дівчини.

— Якщо ти мені не віриш,— каже він — обшукай! Обшукай мене! — І він широко, по-театральному розкидає руки, і в його очах стоять сльози.

Я не знаю, що означають ті сльози, але обшукати його, зви— чайно, не можу. Мені хочетм;я сказати: "Мені відомо, що ти крадеш, що тобі

доводиться красти. Може, ти взяв ті гроші, щоб завтра мати за що поїсти, щоб тебе не викинули сьогодні на вулицю або щоб не попасти у в'язницю. Ця дівчина для тебе нічо— го не означає, зрештою, вона тільки американка, американка, як і я. Може,— раптом спадає мені на думку,— дівчата для тебе взагалі вже нічого не означають і не означатимуть, адже тебе дуже били, дуже довго тримали в бруді. І якщо ти справді вкрав ті гроші, тоді ти, звичайно, брехатимеш мені, бо ніхто з нас нічого для тебе не означає; може, в твоїх очах ми просто щасливці з гангстерського світу". Але нічого цього я не можу сказати Буні.

Я не можу сказати: "Признайся мені, ніхто про гроші вже й не думав" А тому я кажу:

— Звичайно, я не буду тебе обшукувати.— І розумію: кін знав.

що я не стану цього робити.

— Певно, то француз сказав, що я злодій. Вони всіх нас мають за злодіїв.— Його очі ображено блищать. Він поглядає через моє плече.— Он вони всі вийшли з клубу.

Я озираюсь і бачу їх у темній вулиці.

— Не хвилюйся,— заспокоюю його.— Не варто...

— Ти мені віриш? Брате! — І його очі пильно дивляться в мої.

— Так,— ледве видавлюю з себе,— звичайно, вірю. Хтось помилився, тільки й усього.

— Розумієш, ці американські дівчата скрізь ходять з відкри— тими сумочками, й Ада могла загубити гроші де завгодно. Чому вона звинувачує мене? Тому що я з Африки? — Сльози блищать у його очах.— Ось вона.

Ада йде до нас своєю рішучою ходою. Дівчина підходить про— сто до Буни й бере його за руку.

— Мені дуже жаль,— каже вона,— що так сталося. Повірте мені, будь ласка. Не треба було робити з цього історію. Ви хоро— ша людина, я певна.— Вона говорить затинаючись.— Я, мабуть, загубила ті гроші, я навіть певна, що загубила.— Вона дивиться на нього.— Вони не варті того, щоб вас ображати, і мені дуже жаль.

— Я не брав ваших грошей,— каже Буна.— Слово честі, не брав. Спитайте його,— показує він на мене, потім хапає й трясе

мою руку.— Він знає мене давно і він скаже вам що я ніколи, ніколи не краду!

— Я певна,— промовляє Ада.— Я певна.

Я знов беру Буну під руку.

— Забудьмо про це. Забудьмо. Ходімо всі додому, а через кілька днів зберемося, вип'ємо й забудемо це все, гаразд?

— Гаразд,— киває головою Ада,— забудьмо про все.— І про— стягає руку.

Буна здивовано тисне її. Він знов оглядає дівчину з ніг до голови.

— Ви чудова дівчина. Правда. Чудова дівчина.

— Я певна, що й ви чудова людина.— І трохи помовчавши: — На добраніч.

— На добраніч,— каже він після довгої мовчанки.

Потім він цілує мене в обидві щоки.

—Au revoir, mon frere1.

—Au revoir, Boona2.

Трохи згодом ми повертаємось і йдемо геть, а він стоїть на тому самому місці.

— Він їх узяв? — питає Відаль.

— Кажу я вам, я бачив, як він брав,— відповідає Таллі.

— Ну,— кидаю я,— тепер це не має значення,— Я оглядаюсь і бачу, як кремезна постать Буни зникає в кінці вулиці.

— Так, — підтримує мене Ада, — це не має значення. — Вона дивиться вгору.— Вже майже ранок.

— Я був би радий,— каже Відаль, затинаючись,— був би радий...

Але Ада вже взяла себе в руки.

— І не думайте. Ми чудово провели вечір, чудово, навіть і не думайте.— Вона обертається до мене, і я бачу її хлоп'ячу усміш— ку.— Добре, що ми вас зустріли. Гадаю, вам буде не дуже важко знову звикати до Штатів.

— Мабуть, не дуже,— погоджуюсь я.— І вам теж.

— Ні, — заперечує вона, — що б там не виробляли, мене ні— чим уже не здивують.

— Вам куди? — питає Відаль.— Я можу підвезти кого-небудь у таксі.

Але він живе в шістнадцятому районі, це нікому не по дорозі.

Ми всі проводимо його до зупинки таксі під годинником Одеона.

Ми з Відалем дивимось один на одного при ранковому світлі.

На його обличчі повно зморщок. Втомлений і самотній, він кладе обидві руки на мої плечі. Потім бере мене однією рукою за поти— лицю.

— Не забувай мене, Чіко,— каже він,— Ти повинен вернутися до нас, не затримуйся. Багато хто тут на тебе розраховує.

1 — До побачення, брате (франц.}.

2 — До побачення, Буно {франц.}.

— Я повернусь,— кажу.— Я ніколи вас не забуду.

Він зводить брови й усміхається.

—Alors, adieu1.

—Adieu, Vidal2.

— Я був щасливий познайомитися з вами всіма,— каже він і поглядає на Аду.— Може, ми ще зустрінемося до вашого від'їзду.

— Може,— каже вона.— До побачення, мосьє Відаль.

— До побачення.

Таксі Відаля від'їжджає.

— Я теж попрощаюсь з вами тут,— кажу я.— Мушу йти додо— му, будити сина й готуватися до від'їзду.

. Я залишаю їх усіх на розі, під годинником, який показує шосту. Всі четверо мають дуже дивний вигляд. Раніше ніж моє таксі завернуло за ріг бульвару, я махаю їм рукою, а вони маха— ють мені.

Мадам Дюмон миє підлогу в передпокої.

— Чи вдома моя сім'я? — питаю її весело.

— Так,— відповідає вона,— всі тут. Поль іще спить.

— Можна мені зайти і взяти його?

Вона здивовано дивиться на мене:

— Звичайно.

І ось я заходжу в її квартиру, а потім у кімнату, де спить Поль. Я стою над його ліжком досить довго.

Може, мої думки передаються йому. Він розплющує очі й усміхається мені. Потім тре очі кулачком і простягає руки:

—Bonjour, Papa3.

Я беру його на руки.

— Bonjour. Як почуваєш себе сьогодні?

— Я й сам ще не знаю,— відповідає він.

Я сміюся, садовлю його собі на плече і йду в передпокій.

Мадам Дюмон повертає до нього своє старече обличчя, що так і сяє добротою.

— О,— каже вона,— то ви їдете! І як настрій?

— Він ще й сам не знає,— кажу я їй. Тоді підходжу до ліфта і зсаджую Поля з плеча.

Вона знову сміється:

— Взнає трохи згодом. Яка мандрівка! Jusqu 'au Nouveau monde!4 Я відчиняю ліфт, і ми заходимо в нього.

— Так,— кажу я.— Мандрівка аж у Новий світ.

Я натискую кнопку, й кабіна зі мною та моїм сином підіймає— ться вгору.

1 —Отже, до побачення (франц.).

2 — До побачення, Відалю (франц.}.

3 —Добрий день, тату {франц.).

4 —Аж у Новий світ! (Франц.).